

Тищенко О. О.,
асистент кафедри української мови та літератури
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ДОМІНАНТНІ РИСИ СЮРРЕАЛІСТИЧНОЇ ПОЕТИКИ Е. АНДІЄВСЬКОЇ

Анотація. Е. Андієвська послідовно розвинула сюрреалізм як стиль із його метафорою казки та гіперболою, притаманною їй магією слова як могутнього знака речей і духовності, що з них і постала, власне, справжня поезія. У авторки слово слугує призмою для спектралізації інших слів, тому виникають безкінечні метафорично-притчеві градації сюрреалістичних образів.

Ключові слова: поетика, сюрреалізм, самопізнання, сновидіння, несвідомість.

Постановка проблеми. Найяскравішою авторкою сюрреалістичних видінь у поетичному мистецтві справедливо вважають Е. Андієвську. Її поезія ще зовсім непрочитана передовсім тому, що не осягається здоровим глуздом. Щоб зануритися в артистичний світ письменниці, потрібно мислити ірраціонально, включаючи своє інтуїтивно-духовне споглядання й пізнаючи безмежність власного несвідомого, звільнитись від страхів, що перешкоджають ступити в лабіринт її творчості. Авторка приборкала та навчилася контролювати невіддану стихію несвідомих ресурсів. І тепер – це невечірнє джерело її творчої енергії.

Творчість українських поетів-сюрреалістів розглядалася більш цілісно в окремих працях літературних критиків, зокрема в оглядовому нарисі П. Сороки [7], присвяченому творчості Емми Андієвської, передовсім її поетичних збірок. Стаття Е. Райса [6] була примітна типологічним зіставленням поезії Е. Андієвської із полотнами М. Шагала та художнім світом В. Хлебнікова, А. Мішо, В. Незвала й З. Гіппіус. Критичні розвідки В. Державина [1] стосувалися висвітлення «безодні демонізму» в поезії Е. Андієвської. Рецензії Ю. Лавріненка [5] стосувалися її поетичної збірки «Риба і розмір», виявляли оригінальні прийоми «оновлювати старі та прастарі слова». Б. Рубчак виявляв містику в поетичній творчості Е. Андієвської [4]. Н. Зборовська, аналізуючи поетичну збірку Е. Андієвської під назвою «Знаки. Тарок», зазначила, що метафізична ідея полягає тут у «єдності: <...> існує лише Абсолют, все, що проявляється в окремому існуванні, є прояви універсального буття, що висівається, як зерно, множинністю» [3, с. 141]. Стаття Л. Тарнашинської [8], книга Л. Таран [2] присвячені аналізу окремих поетичних збірок авторки, причому книга «Жінка як текст» (Л. Таран) містить інтерв'ю з Е. Андієвською.

Мета дослідження полягає у спробі визначення домінантних рис у поетичних текстах Е. Андієвської на межі різних видів мистецтва й філософії. Тому складається з низки завдань: розглянути феномен сюрреалізму з теоретичного та естетико-філософського поглядів; визначити домінантні риси сюрреалістичної української поетики (на тематичному, образному й жанрово-стильовому рівнях); охарактеризувати динамічну сутність образної системи поетичного тексту письменниці.

Виклад основного матеріалу дослідження Для всіх сюрреалістів загалом і для Е. Андієвської зокрема надзвичайно

важливу роль відіграють сновидіння як одна із функцій несвідомого. К.-Г. Юнг дійшов розуміння великої ролі сновидіння, але надав йому іншого значення, ніж З. Фрейд, пов'язавши це з духовністю людини, її еволюцією і причетністю до космічного – колективного несвідомого. Усі сні та міфи мають спільну властивість – «записані» мовою символів.

Земля в поезії Е. Андієвської – частка всесвіту в нерозривній єдності з ним. «Драматична напруга і жага життя зливаються тут із сприйняттям краси як добра, витворюючи світлу й чисту гармонію земного щастя і високої мудрості життя» [7, с. 33].

Унікальна образність поетеси демонструє безкінечні сюрреалістично-метафоричні винаходи: тут «на пуповинах снували кокони весело», «молюски світла», а відображення Творця, як у воді, містить увесь усесвіт. Вона прагне досягнути й утілити концепцію всеприсутності Бога. Е. Андієвська намагається «побачити слухом», «споглядає світ крізь стеблину», у краплі вічності розгадує таємниці буття, пірнає в бездонні глибини, чує кожний листочок і подих. Сприйняття її поезії відбувається крізь призму дивовижних одноразових асоціацій, через феноменологічний опис явища «самого в собі». Саме дитячістю сприйняття Е. Андієвська рятується від усякого страждання. «Вона – як царевич Будда в саду свого батька, до першого його виходу в світ. Андієвська – потойбіч добра і зла» [6, с. 47]. Вона навіть потойбіч часової плинності: «Деся там час відкручується поза мною, але я не знаю його, я абсолютно поза часом» [2].

У вірші «Дитинство героя» зі збірки «Риба і розмір» автобіографічний матеріал висвітлюється на основі сюрреалістичної техніки: «... крізь граги нянчиних рук і заборон дитина проривається в «пісню на горище до сторіч», крутить гусячі шиї поглядів наглядачів і навіть запихає ті скручені шиї поглядів під корито до стокроток» [5, с. 261]. Загорожу прорвано, і герой єднається з білим світом: на лугах він стає ідолицем рослин, на болоті – богом бульок, у щільниках бачить вікно «в немислимих світах початок». Це своєрідні відгомони спогадів і пам'яті самої пам'яті таємниць дитинства.

У вірші «Вікно» відображено синестезійні фантазії: «Всі доторки до звуку підійма, і звук, як колба на воді, не тоне. Не втомлює ні доторком, ні сном... Калачиків апокаліпсис, де обрізають краплі найтугіші ребра» [9], простежується герметичність образів Е. Андієвської, де читачеві складно декодувати їхній символічний зміст. «О світ повік, розвішаних у лісі, світ привидів, обернених у листя» [9]. Образи повік наводять на пряму асоціацію з поширеним у малярстві символом авторки множинності очей, що ніби кліпають, де образ ока може символізувати здібність до інтуїтивного проглядання, усевидюче око, прозоріння. Лише повіки відображають сновидну ірреальність.

У збірці «Кути. Опостінь» авторка ніби споглядає Землю з космічних висот, усеохопно вдивляється в кожен закуток планети, знає всі її таємниці, кожен листочок, кожна росинка роз-

гортається в усій своїй екзистенційній біографії від початку до кінця. Для Е. Андіївської будь-яке явище всесвіту – це чудо, що має цінність у своїй феноменологічній сутності. «Велике – це синтез малого і вдивляння у цей світ малого відкриває їй незвичні таємниці світобудови» [7, с. 43].

Люблені тропи авторки – гіпербола та літота. У її поезії натрапимо й на триметрові гуси, і на курку з пудовою ногою, і на гусячі душі, завбільшки з платан, «калачиків апокаліпсис», «моря умирають порічкою кожного літа», «і море омаром ворухиться в глибах і дихає тихше...», «в лісі лоскотно від ластовиння, кожна тінь – мости крізь іней – моститься в старовинне», «німби з кульбаби найтонші...» – такі семантичні конструкції утворюють герметичні пасажи видін авторки, що не підлягають декодуванню.

Надзвичайно тонка сфера рефлектує вище за символічне бачення, світло і присутність вищих сутностей – як початок трансценденції, межовий стан якої характеризується абсолютною ідентифікацією поета з множинністю і єдністю світу.

Міфологема базару в однойменній книзі Е. Андіївської – це сновидійне світотворення вже з есхатологічними аспектами, де проглядається перехід в інший потойбічний світ і відхід духу в ірреальність. Адже письменниця завжди втілює й рефлектує інший погляд на речі з іншого виміру, у неї статично несподіваний ракурс бачення, кут зору часто нелюдського ока. У цій книзі авторка відтворює калейдоскопічний світ базарного виміру. Життя і смерть – своєрідна гра, теж базар. «Для «Базару» характерні <...> уміння спіймати мить одкровення і осяння, а відтак – дотикнутися до таємниці духу, переступивши хистку і неприступну для звичної людини кореляцію трансцендентного» [7, с. 55]. Усе це для того, щоб розбудити в людині надсвідомість. Сюрреалістичною образністю поетичної творчості Е. Андіївська створює ефект несподіваного.

У поемі «Базар – поруч і осторонь» Е. Андіївська створила теплі й гармонійні образи притчевого характеру: «*одбігши вух і личаків, зорю везуть на слимаку – мчать спалахи на патиках*»; «*Нехай в наперстку зорі сплять*» [9].

Проявлення надсвідомості, раніше згадана ідея круглого часу та духовного тіла відтворені в поемі «Крива з базарів страшного суду»: «*свідомість – глибше, зором – ширше. Підперши небо. Коні в лялечках...*»; «*тіла – сферичні і поздовжні, і подушками водяними <...> частини світу проростали. Де сутністю подобу змило*»; «*час круглий, все було майбутнім, минуле має ще відбутися!*»; «*І вже не наздогнати дива. В човні без дна пливають рибалки...*»; «*Підшикірний зміст речей відкрито – кістяк трави, що все віщує, тваринний дух, що в снах ночує...*» [9]. Інколи рядки з поезії Е. Андіївської не потребують коментарів, їхня сутність герметично афористична: «*В човні без дна пливе рукав й всепоглинальністю ляка, от-от буття основу збуруть – як лід, яйцеклітини бурі в листках*» [7, с. 55].

Часто поезія Е. Андіївської нагадує ребус, який надто важко сприйняти, уже не кажучи, зрозуміти. Тут потрібна серйозна інтелектуальне напруження й інтуїтивно-духовне прозріння. Збірка символізує безкінечне проростання рослинного світу, буяння зеленої планети під кодовою назвою «Земля».

Город постає в підсвідомості поетеси неосяжним космосом із величезною кількістю паралельних, альтернативних світів, «віддалі між тичинками – віддалі між галактиками». *Гарбузові флейти, горіхові дзвіночки / Один поперед одного до виднокола. / Той – драбину до місяця, цей драбину до раю. / А мені – аби до серця приступці* [9].

Книга поезій «Спокуси святого Антонія» містить у собі найскладніший шлях великого духовного життя, пізнання й боротьби з Богом, боротьби душі з бісами, усеприсутності божественної любові, без якої неможливе життя й людяність. Тема «спокуси святого Антонія» інтертекстуальна. До неї звертався також С. Далі. Для нього такі «спокуси» стають ключем, що відкриває космос митця і його зростаючий інтерес до дуального світу духовності й матерії. Між іншим, світогляд, філософія та безмежні фантастичні світи С. Далі й Е. Андіївської виявляються спорідненими між собою, їхні твори несуть у собі закодовану інформацію як згусток енергії «ембріона космосу».

«Щоб створити «Спокуси», треба було <...> багато пережити й звідати, пройти через усі кола <...> пекельного гулагу <...> це описи мук, сумнівів, дерзань <...> що немає ні початку, ні впишу» [7, с. 74]. Найважливіша колізія циклу полягає в потребі душі звільнитися від гріха, пройти очищення вогнем через духовні страждання, здобути внутрішню свободу й Царство Боже в серці, щоб злитися з Творцем усесвіту. Тут можна заглибитися в серйозні богословські проблеми, а можна піти шляхом живої віри, пульсуючого нерву, відкритих ран і мук. На думку Е. Андіївської, усі люди втягнені в боротьбу добра і зла, світла й темряви для того, щоб кожен зробив свій вибір, бо кожна людина має шанс пізнати й осягнути найвищу мудрість і просвітлення Святим Духом душі людської. А життєве пекло, уважає авторка, – це єдиний шлях до прозріння: бо страждання, екстремальні межові ситуації одуховнюють і просвітлюють нутро, витончують і виструнчують внутрішній зір людини, учать бути уважним до знаків, що для нас відкриваються.

Створення світу, людини в ньому, усієї екзистенції – це велика космічна гра. Божественне джерело привносить у творіння Логос, створюючи порядок, форми та смисл. Він стає явним для тих, хто прагне поєднатися з космічною свідомістю і приймає виклик цієї величної космічної гри.

Збірка поезій «Вігилії» містить синтез філософського досвіду поетеси, езотеричних прозрінь, інтуїтивних осягнень смислу життя, прагнення віднайти глибину тиші, дістатись дна мудрості. Е. Андіївська втілює поетичні інтерпретації філософських категорій. Візерунок світу зітканий із алогізмів і суперечностей, тому дійти суті – неможливо. «<...> *Всі вісі, що свідомість, – шкереберть. Усталене – на манівці – з орбіт. Лиш гола дійсність – акробат кумедний, – на видноколі – трюки старомодні...*» [9]. Поетеса любить учуватися в тишу, її образи тиші завжди неординарні. Так виникають «смерч тиші», «не тиша – а світобудова печі». Найтихіша тиша для Е. Андіївської лише в «осередді бурі». Відомий кінорежисер Л. Аннечкін розповідав, як одного разу знімальна група на спеціальному обладнанні потрапила всередину водяного виру, під час тайфуну, у саме «осереддя бурі». Найдивнішим було те, що в серці такої стихії панувала неймовірна тиша.

«Архітектурні ансамблі» – це збірка сонетів, до яких Е. Андіївська звертається постійно в останніх книгах. Вона здійснює неймовірне в класичних формах віршування. Її сонети неканонічні, як деякі книги Біблії. Часто сонет Е. Андіївської усичений або «з кодою» (тобто «нарощений»), бо вона порушує кількість катренів і терцетів.

Для книги «Знаки. Тарок» характерні мотиви пошуку безсмертя, світових знаків, вічних символів, які прочиняють двері позасвідомого – повернення в міфологічне минуле, що присутнє в сучасному; це якесь «прадавнє переживання» як візія «у темному дзеркалі». За естетичне піддрунтя цієї збірки теж пра-

вив сюрреалізм, що базується на українському кордоцентризмі та пишності «козацького бароко», поєднаних із трансцендентальним баченням поетеси.

Оскільки перший цикл збірки має назву «Знаки», то другий – «Тарок», Ніла Зборовська у статті «Піднявшись над усім тліном...» декодує цю назву, відсилаючи до герметичної таємниці єгипетського ієрогліфічного алфавіту, де божества зображувалися буквами, коли букви відтінювали ідеї, а ідеї закодовувалися й у числах. Давній єгипетський алфавіт зберігся до сьогодні у вигляді карт Таро. Пророцтва Таро математично точно давали відповіді на таємниці світобудови. Вони виконували роль тайнознаків. Е. Андіївська обирає такі тайнознаки, щоб передати таємну всеприсутність невідомого. Так, наприклад, звучить народження нового дня: «*Зі сну в зубах біла левиця виносить на рівнину зм'який ранок, незмірне потягнулося і луснули форми, у грудях радість розводять коронів*» («Новий день»). Кожна поезія збірки постає метафоричним тайнознаком. Це вічний коловорот смертнародження – колесо сансари – вічне перевтілення. Вічне осягнення «безпочаткового кінця і безкінечного початку».

Висновки. Усе, що коли-небудь було втілене на Землі, знаходило відгук у мистецтві через Символи, котрі стають знаками, зберігаючи неподільну цілісність у Часі. Мета сучасних творців у тому, щоб виразити своє внутрішнє бачення людини й духовних основ її життя. Е. Андіївську вважають основоположницею українського сюрреалізму, що прагне втілити невідоме, схопити несвідоме, відтворити ірраціональне. Авторка створює свій власний міфопоетичний світ сюрреалістичних видінь, занурених у підсвідому стихію сновидінь, марень, неординарної фантазії, світ архетипів і символів, що характеризується трансцендентністю бачення й герметичністю метафоричних кодів.

Література:

1. Державин В. Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947) / В. Державин // Українське слово : [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.] : у 3 кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 3. – 1994. – 687 с.
2. Жінка як текст : Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / упоряд. Л. Таран. – К. : Факт, 2002. – 208 с.
3. Зборовська Н. Піднявшись над усім тліном / Н. Зборовська // Кур'єр Кривбасу. – Червень, 1997. – С. 140–144.
4. Координати : [антологія сучасної української поезії на заході] : у 2 т. / упоряд. Б. Бойчук, Б. Рубчак ; вступ. ст. І. Фізер. – [Munch.] : Сучасність, 1969. – Т. 2. – 1969. – 387 с.
5. Лавріненко Ю. Зруб і парости. Літературно-критичні статті, есеї, рефлексії / Ю. Лавріненко. – Мюнхен : Сучасність, 1971. – 331 с.
6. Райс Е. Поезія Емми Андіївської / Е. Райс // Сучасність. – 1963. – № 2 (26). – С. 45–47.
7. Сорока П. Емма Андіївська: Літературний портрет / П. Сорока. – Тернопіль, 1998. – 240 с.
8. Струк Д.Г. Як читати поезії Емми Андіївської / Д.Г. Струк // Українське слово : [хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.] : у 3 кн. – К. : Рось, 1994. – Кн. 3. – 1994. – С. 218–223.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr-lit.net/andiyevska/2-virshi/273-vikno.html>.

Тищенко О. А. Доминантні черги сюрреалістическої поезії Е. Андіївської

Анотація. Е. Андіївська послідовально розвинула сюрреалізм як стиль з його метафорою сказки і гіперболою, з присущою їй магією слова як потужного знака речей і духовності, іменно з них і появилася власне нинішня поезія. У автора слово служить призмою для спектрализації інших слів, поетому виникають нескінченні метафорически-притчесві градації сюрреалістических образів.

Ключесві слова: поезіка, сюрреалізм, самопознання, сновідення, бессознательное.

Tishchenko O. Dominant features of surreal poetics of E. Andievskaya

Summary. E. Andievskaya consistently developed surrealism as a style, with its fairy-tale metaphor and hyperbole, with its inherent magic words as a powerful sign of things and spirituality that are faced and, in fact, true poetry. An author's word is a prism for distinction of other words and so endless metaphorical parable graduation surreal images are arise.

Key words: poetics, surrealism, self-knowledge, dreams, unconsciousness.